

A „sajáttá tett idegen”

Bíró
Judit

A „sajáttá tett idegen” kifejezés Bernhard WALDENFELSnek a Magyar Filozófiai Társaság meghívására 1996-ban Budapesten tartott *Felelet arra, ami idegen – Egy rezponzív fenomenológia vázlat*a című előadásában hangzott el. A filozófus szerint mind az idegen, mind a saját a „hipermodern életvilágunk” „hiperfenoménjai”, s mint ilyenek, kiválóan alkalmasak a valahol tartózkodásunk interszjektív realitásának megtapasztalásához. Az európai közösségek 18. századtól új szerepbe kerülő tagjai az idegen tapasztalata mentén juthatnak el annak fájdalmas felismeréséhez, hogy – a felvilágosodás összes ígérete ellenére – sem uralhatják a maga totalitásában a világukat: nem találhatnak mindennek mindenhol helyet, és a ki-, be-, inter-, intra- stb. értelmezési végtelenjével kell megküzdeniük. A rend koncepciója és a határ meghúzása segít ugyan otthonossá tenni a világot, az „önmegvonás” tapasztalatát mégis megszenvedti az ember.

Az idegenre adható lehetséges feleletesemények felvázolásánál Waldenfels rávezet arra is, hogy valójában sosincs felelet: „mindig adósok maradunk a válasszal”, a „gyökeres idegenség” hipermodern életvilágunk sajátja. Mindez mégsem adhat felmentést a megértés szüksége és kényszere alól, hiszen az idegen kivételesen összetett fenoménja megtanít minket arra is, hogy az idegen valójában „bennünk kezdődik”, hogy az idegen megtapasztalásával önmagunk megkülönböztetését végezzük el. Az idegentapasztalat egyben öntapasztalat is. „A felelet mint felelet teremtő erejű” – ez a sűrű waldenfelsi mondat átvezet olyan történelmi események bemutatásához, amelyek az idegenre adott válasz fenoménjaként, az idegen sajátja tételeként értelmezhetők.

Előjáróban talán nem érdektelen felidézni, hogy az antikvitásban intézményesült először a migráció, jelesül az osztrakizmussal (vagy osztrakiszmoszsal). A cserépszavazás némileg leegyszerűsítő értelmezése szerint a szavazásra jogosult görög polgárok városállamuk politikai veszélyt jelentő tagját száműzhették így.

Arisztotelész ennél sokkal árnyaltabban szól erről: „Ha aztán egyetlen férfi vagy többen (...) annyira kimagaslanak erényeikkel, hogy teljes városállamot alkothattának, annyira kimagaslanak erényeikkel, hogy velük (...) az összes többi polgárok kiválósága vagy politikai képessége együttvéve sem mérhető össze, akkor nem szabad őket a városállamnak csupán alárendelt részeseiül tekintenünk, mert rájuk nézve igazságtalan volna, ha másokkal egyenlő elbánásban részesítenénk őket, amikor azoktól erény és politikai képesség szempontjából annyira különböznek, hiszen az ilyen férfi az emberek között istenszámba megy.” (1284a; *Politika*, 43. Idézi PÉNZES 2012)

Az isteni minőség, amely a közösség számára kihívást jelentett, hiszen megijósolhatóan ellehetetleníti annak addigi rutinszerű működését, megint csak más hangsúllyal jelenik meg Nietzsche *A homéroszi versengés* című művében. Az antik görög hagyományt élete egészében boncolgató filozófus az osztrakiszmoszban sem lát mást, mint a korszellem alapját jelentő versengés motívumát: „Ha ezt az érzést, a versengés érzésének a szükségességét teljesen kendőzetlenül, a maga naiv megnyilatkozásaiban akarjuk látni, figyelembe véve egyben az állam boldogulását is, akkor gondoljunk csak az osztrakizmus eredeti értelmére.” (NIETZSCHE 1988; idézi PÉNZES 2012)

Akár a rendkívüliség, akár a rivalizálás tapasztalata felől közelítünk a saját idegenné tevéséhez, nem mehetünk el említés nélkül ama történelmi bizonyítékok mellett, amelyek szerint a száműzés e korai változatában ott volt a – hét-tíz év utáni – visszatérés és visszafogadás motívuma, amit az is biztosított, hogy a kényszersmigrálás nem járt

a kiszavazott vagyonának elkobzásával, sem a száműzöttek a közösségen belüli későbbi marginalizálódásával. Sőt a negatív kiválasztottságnak ekkoriban magas presztízsértéke volt – felért a héroszi elismertséggel.

Az idegen és a saját antik görög tapasztalatának van egy 20. századi magyarországi változata, igaz, a folyamat fordított irányú, amikor is az idegen sajátá tevésének verziója valósul meg. A háború utáni újjáépítés, majd a politikai struktúraváltás közepette Magyarországon csakúgy, mint a szovjet blokk többi országában többezres „görög” csoportnak kellett helyet találni: ellátni, gyógyítani, iskoláztatni, munkához juttatni, laktanyákban, kastélyokban elhelyezni, Beloianiszban végleges helyet biztosítani – s ha kell, eltemetni. A kvóta nagyságát a Szovjetunió írta elő (BÍRÓ 2010).

A magyarországi görög diaszpóra¹ 20. századi története a napjainkban az idegenre adott feleletesemények jó néhányával párhuzamot mutat – még ha ez a párhuzam a negatív pólus felé is mutat napjaink tapasztalatait illetően.

Bár az első migránsvonat csak 1948 áprilisában érkezett Magyarországra, már egy évvel korábban megindult az a politikai kampány, amelynek elsődleges szándéka a jelentéstulajdonítás birtoklása: mit is jelentsen a „görög” a hazai társadalom számára. A korai hivatalos politikai szövegekben kimondva-kimondatlanul benne volt a remény, hogy mindenre csak ideiglenes jelleggel lesz szükség, s az idegenek előbb-utóbb visszatérnek oda, ahonnan érkeztek, tehát nem a sajátá tevés, hanem a segítség motívuma volt az elsődleges.

A görög polgárháborúval vélhetően édeskeveset foglalkozó, viszont a rövid békeidőszakot követően belpolitikai kataklizmát átélő magyar lakosság véleményformálásának primer eszköze a saját dicső múltra és honi alakjaira való hivatkozás volt. A kommunista párt, de a szociáldemokrata párt nemzeti konzultációs brassúrái is a Kossuthra és Petőfire való hivatkozással próbálták szimpátiát kelteni a „görögök” szabadság- és demokráciavágya iránt Magyarországon. Ez néhol túl jól is sikerült, amikor például a MADISZ egri szervezetében egyenesen harcosokat kezdtek toborozni, amire jelentkeztek is jó páran. Azonban Farkas Mihálynak, a szervezet főtitkárának ez már sok volt, megijedt, provokációnak minősítette az egészet, és letiltotta az akciót.

Mindenesetre a „Segítséget a görög népnek” kampánymozgalomnak volt legalább egy olyan eleme, amely minden bizonnyal inkább idegenkedést, semmint empátiát váltott ki köznapi szinten: a baloldali pártok sorra tartották az üzemi értekezleteket, ahol tagjaikat kötelezték a „görögök” anyagi megsegítésére. 1948. március közepére csaknem kétfélmillió forintot „ajánlottak” fel a „dolgozók” a fizetésükből. (Az olyannyira jól sikerült akciót, meglehet, az 1949 októberében bevezetett békekölcsön intézménye főpróbájának is tekinthetjük.)

Aztán 1948. április 7-én megérkezett az első vonat. A Nemzeti Segély Országos Központjának (Kárász Győző főtitkárnak) jelentéséből a teljes zűrzavar képe tárul elénk, ami nem csak abból adódhatott, hogy Kárász szerint csak négy nappal az érkezés előtt kaptak információt a várható eseményről. A „ránk rúgták az ajtót” benyomását sok minden alátámaszthatta: „Már a vonatról a fertőtlenítőbe való szállításnál testvérek, barátok vagy egyazon falubeliek elszakadtak egymástól, és gyakori reklamálásuknak nem tudtunk eleget tenni. A Fertőtlenítőben nemük szerint is elválasztották egymástól a gyermekeket, s itt sem értettük meg, mit reklamálnak. A kilátásba helyezett görög kísérők a vonattal nem érkeztek meg.” (BÍRÓ 2010)

Arról, hogy a Magyarországra érkező első „görögök” jobbára hegyvidéki macedón falvakból kimenekített²

¹ Az első honi görög diaszpóra, mielőtt a 19. század elején-közepén átadta volna a helyét a terménykereskedő zsidóságnak, egyházközségeket, iskolákat, kórházakat alapított Magyarországon, ugyanakkor az itt felhalmozódott tőkéjét nem Magyarország kapitalizálására szánta, hanem hazaküldte – vissza akart térni. Ki is törlődtek a magyarok hosszú távú társadalmi emlékezetéből...

² Előadásomnak nem lehetett célja annak a politikatörténeti ténynek vagy éppen mítosznak a vizsgálata, miszerint mind a kommunista, mind a monarchista erők lakosságmentési akciói nem egy esetben – nyilván ideológiailag alátámasztottan, de – erőszakkal szakították el a családok tagjait egymástól, s küldték távoli területekre vagy külföldre.

kiskorúak voltak, hogy a majd' kétezerből öt év alatti csecsemő, a kiskorúak közül sokan betegek, hét köztük hastífuszos, és hogy egymással sem tudtak szót érteni – minderről a közvéleményt sokáig nem tájékoztatták, mint ahogyan a további érkezések részletei is rejtve maradtak, hiszen általában éjszaka futottak be a vonatok, az utasokat azonnal laktanyákba, kórházakba szállították. Ugyanakkor egy 1948. április 21-ére datált iratból jól érzékelhető, miszerint a görögök Magyarországra érkezéséről már saját narratívát alakított ki ekkorra a közvélemény: „A görög gyermekek érkezésével kapcsolatban a reakció hírforrásai megkezdték a működésüket, többek között elhíresztelték, hogy Budapesten azért nincs tej, mert a görög gyerekek részére tartják fent.” (BÍRÓ 2010)

Az egészen 1950-ig folyamatosan érkező csoportok túlnyomó többsége később is gyerek és nő: a beérkező közösség tehát nemcsak hogy nem rendelkezik teljes társadalmi vertikummal, de még a köztük lévő férfiak szociális státusa is „gyenge”, lévén rokkant és sebesült kommunisták. Ezek az adottságok késleltették és a szokottnál is fájdalmasabbá tették az izoláltságból való elmozdulást: a gyermekotthonok, a görög iskolák, a dohánygyár, illetve az úgynevezett görög házak az elhúzódó elkülönülés veszélyével fenyegethettek. Ugyanakkor a csoport demográfiai adottságából következően – jelesül hogy jobbra fiatalokból és kisgyerekekből állt – a diaszpóra jelleg kevésbé érvényesülhetett: az elhagyott hazához kötődés, a visszavágyakozás, a honvágy állandó kifejezése nyilvánvalóan kevésbé van jelen a megélt élményekkel, éles emlékekkel nem rendelkező gyerekek esetében. Nem fáj a távolodás annyira, ha nincs meg a közelség élménye.

A „felelet mint felelet teremtő erejű” waldenfelsi megállapításának érvényessége a magyarországi görög diaszpórával foglalkozó politikai iratokkal igazolható, mely levéltári források alapján érzékelhető, hogy kik is voltak 1948 áprilisáról kezdődően a „görögök” a magyar társadalom számára.

Először is a „görögök” még nagyon sokáig „görög gyermekeként” tárgyiasultak a honi politikai diszkurzusban – ráadásul amolyan „vendégül látott gyerekeként”. És ugyanígy: a „népi demokráciákban élő görög gyermekek” vagy éppen a „görög gyermekek hazaszállításának” ügyéről szólva egyszerre lehetett hatni a hazai felnőtt társadalom gyerekek iránti érzékenységére és általában véve a magyar társadalom tűrőképességére, hiszen a „vendég” mivolt lényege az időlegesség, azaz az ittlét, az itteni jelenlét valamikori – közeli – megszűnésének az ígérete.

1950 közepétől azonban a szövegek már fokozatosan új megnevezésre térnek át: „ittlévő görög emigránsokról”, „itt élő görög felnőttekről”, „Magyarországon élő görög politikai emigránsokról”, „Magyarországon élő görög kommunistákról”, „hazánkban élő görög párttagokról”, „Magyarországon dolgozó menekültekről” beszélnek. Ez utóbbi kifejezésekkel az állandósuló jelenlét, a tartós tartózkodás leleplezése történik meg, még ha lassan és fokozatosan is. Mintegy hozzászoktatják a magyar társadalmat a görögök jelenlétéhez. Ahogy Waldenfels is mondja: az idegenre is szabályozás vonatkozik, s maholnap megszokottá válik...

A második magyarországi görög diaszpóra sikertörténetének alapja minden bizonnyal az a szerencsés egybeesés, amelyet identitáscserének hívhatunk, és amely mind a „magyarok”, mind a „görögök” esetében a kommunista identitásnak a saját nemzeti azonosságtudatuk elé helyezésével írható le. Ahogy azt egy 1961-es, Miskolcon élő görögök által a Görög Kommunista Párt Központi Bizottságához írt levél is megfogalmazza: „Kéz a kézben a magyar dolgozókkal növelni fogjuk hozzájárulásunkat a szocializmus építéséhez – abban a vendégszerető országban, amely olyan szívélyesen gondoskodik rólunk és segít bennünket.” (BÍRÓ 2010)

Hogy a „bevett népcsoporttá” válás, a strukturális beolvadás vagy éppen a kulturális igazodás hosszú távú jelenség-e a 20. századi magyarországi görögség esetében, az még nem meghatározható, de vannak olyan példák is, amelyek az idegen sajátta tevésének évszázadokat átívelő történetéről szólnak Magyarországon.

Szűcs Jenő, a hazai társadalomtörténet-írás legjelesebbje különösen fogékony volt a történeti extremitások iránt. Egyik utolsó tanulmányában azt boncolgatja, mi tarthat életben idegen társadalmi, kulturális, vallási közegben, mindenféle anyaországi támogatás nélkül kisebbségi csoportokat – akár évszázadokon át (SZÜCS 2008). A törté-

nész szerint ugyanis „[a] történelem általánosságban véve arra tanít, hogy valamelyest is tűrhető feltételek közt még az állam nélküli vagy »anyanemzetet« nélkülöző etnikumok életképessége is bámulatosan szívós”. Szűcs szerint egyébként az ellenálló képesség végeredményben nem is az idegen tapasztalatán vagy az idegenre adott feleleten múlik, hanem az újkori állami centralizáció és az államnacionalizmus „az etnikai lét igazi pestise”. A történelmi példák azt mutatják, hogy a premodern időszakban, amikor pedig akár a kereszténység térítő akciói, akár a feudalizáció társadalmi-gazdasági érdekek mentén zajló kíméletlen folyamata zajlott, megmaradtak olyan népcsoportok, amelyek az akkori normák szerint is jól észlelhetően és beazonosíthatóan idegeneknek, hitüket, életvezetésüket és értékrendjüket illetően is másnak, nem sajátjuk számítottak.

Ilyen csoport volt a kálizoké, akik háromszáz éven át éltek az Árpád-házi királyság meglehetősen vegyes etnikai összetételű királyságában. Tudvalévő, hogy a kazár birodalom ellen a 8. században fellázadók között volt az a három kabar törzs, akik között sémi népcsoportok voltak szép számmal, köztük észak-iráni gyökerű, kereskedelemmel, pénzügyletekkel és katonáskodással foglalatokodó muzulmánok is. Nemcsak sikerre segítették a honfoglalást, hanem itt is maradtak, részt vettek az európai portyázásokban, és a 10–13. század között az Árpádok keresztény monarchiájába tagolódtak. Szűcs kiemeli, hogy ennek köszönhetően „a magyar királyság, ha szerényen is, harmadikként csatlakozott a keresztény és az iszlám kultúra két európai kontaktuszónájához, az Ibériai-félszigethez és Szicília–Dél-Itália kettős királyságához”.

Mit jelentett a waldenfelsi értelemben vett káliz tapasztalat az államalapítást követően Magyarországon? Szűcs hangsúlyozza, hogy „nem jelentéktelen tömegű mohamedán szórványról” van szó, akik saját falvakban, elkülönülten élnek, melyeket *villae Ismaelitarum*ként tartanak számon a dokumentumok. Nevüket saját népnevük után magyarul kálizokként határozzák meg.

Egyik részük katonáskodik, kiváló íjászok, olyannyira, hogy a magyar állam időről időre keleti toborzásokat folytatott. A hívásnak lett is fogantaja, és a források szerint a honfoglalást követően érkezett is az etnikai utánpótlás: a harcosok szívesen mentek háborúba a hitetlenek ellen. Szűcs megemlíti, hogy II. Géza és a bizánci császár csapatai közti összecsapásokon nemegyszer többségben voltak a muzulmán zsoldosok mindkét oldalon a keresztény zászlók alatt...

A kálizok másik része a pénzhez és a kereskedéshez értett kiválóan. Ismerték a kereskedelmi útvonalakat, megszerezték a kamarabérleteket, ők adták később a pesti muzulmán kereskedők csoportjának magját.

Egy 13. századi forrás szerint amikor káliz fiatalok egy csoportja ellátogatott az „óházába”, Aleppóba, így számláltak be magyarországi életükről: „Hazánk (...) egy nép országában van, melyet magyarnak neveznek (...). Ennek az országnak a határán élünk mintegy harminc faluban, melyek közül mindegyik nagyságra egy-egy kis városhoz hasonlatos. (...) bár muszlimok vagyunk, az ország királyának engedelmességek (...) az ő hadseregében szolgálunk, és harcolunk minden ellenség ellen.”

Azután a keresztény magyar állam kiépülése, az erőszakos hittérítés központi támogatást kínált az addigra már meglévő helyi érdeksérelmekhez, és a széttelepítés, valamint a vegyes házasságra kötelezés intézményesítette az intoleranciát. A szóbeszéd, miszerint a kálizok csak színlelik, hogy áttértek volna a keresztény hitre, „visszaigazolódik Abu-Hamid leírásában, hogy a magyarországi mohamedánok egyik fele, főként a khvárezmiek (kálizok) »a királyt szolgálják, kereszténynek tettetik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok«”.

Az érdekalapú politikai tolerancia, amely a pénzügyekben jártas és a katonáskodásban kitűnő muszlimok iránti szükségén alapult, háromszáz év elteltével kezdett kimerülni, mely folyamatot helyi szinten a kamarabérlet ellen meginduló üldözés erősítette, és végeredményben lassan gyengítette azt a saját előjáróik vezette saját hitbéli-jogrendbéli életet, amelyet a katonafalvak addig folytathattak.

„Az etnikai identitás őrzését elsősorban a mohamedán vallás, végeredményben pedig az a tolerancia biztosította,

amit – némileg ellensúlyozva a XI. század térítő buzgalmát és az egyház által diktált széttelepítő akciókat – a királyi politika biztosított e népcsoportok iszlám hite iránt” – vonja le a tanulságot SZÜCS Jenő a majd’ ezer évvel ezelőtt történetek kapcsán (2008, 1404. o.).

Azt már soha nem tudhatjuk meg, hogy a sémi lakosokkal szemben egyre erősödő helyi és egyben az intézményesülő egyház által gerjesztett ellenszenv, valamint a királyi támogatás közepette még meddig maradtak volna meg a kálizok Magyarországon, de egy biztos: végeredményben nem belpolitikai okok, hanem egy külső tényező okozta hazai történetük végét – a tatárjárás, amely egyaránt irányult a magyarok és a nem magyarok ellen, s Európa végveszélyével fenyegetett.

Napjaink európai közösségeinek ugyancsak át kell élniük az Idegennel való találkozás tapasztalatát, amit az Idegen sajátáttá tételének extrém kihívása súlyosbít. Nem lehetnek illúzióink. Akár a befogadás, a tolerancia, a sokszínűség ideológiai-politikai programjai, akár a humanizmus, az önzetlenség, az oltalomnyújtás univerzális értékelvei felől közelítünk a jelenséghez, „mindig adósok maradunk a válasszal” (WALDENFELS 1996). Európa csakúgy, mint az emberek társulása mindenütt, megválogatja sajátjait: a száműzetés, az ideiglenes befogadás, a feltételekhez kötött honosítás és egy sor más történeti és modern intézmény léte bizonyítja ezt. Az önazonosság és az összetartozás átélését többek között az elhatárolódás folyamata biztosítja: a „milyenek vagyunk” tapasztalatát a „milyenek nem vagyunk” tapasztalata teszi megérthetővé. Az önmagunkra érvényes értelmezés és az önmagunkra alkalmazott szabályozás, azaz életünk uralásának célja sem ment fel ugyanakkor az alól, hogy éppen a történeti példák, a múlt eseményei segítségével folyamatosan helyet próbáljunk keresni a világunkban az újnak, a korábban oda nem tartozónak, s egyben éljünk az értelmezés és megértés lehetőségével.

Hivatkozott művek

Arisztotelész: *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Gondolat, Budapest, 1984.

BÍRÓ Judit 2010. Különlet és részvétel. In: Kiss László (szerk.): *A cselekvő értelmiségi. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára*. Argumentum – ELTE TáTK, Budapest. 38–44. o.

NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm 1988. A homéroszi versengés. Ford. Molnár Anna. In: *Ifjúkori görög tárgyú írások*. Európa, Budapest. 37–50. o.

PÉNZES Ferenc 2012. *Friedrich Wilhelm Nietzsche politikai gondolkodása*. Doktori értekezés (Debreceni Egyetem BTK). Debrecen. http://www.academia.edu/2591934/Friedrich_Wilhelm_Nietzsche_politikai_gondolkod%C3%A1sa. (Letöltés: 2015. december 10.)

SZÜCS Jenő 2008. Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. *Holmi*, 20. évf. 11. sz. 1399–1411. o. Web: http://epa.oszk.hu/01000/01050/00059/pdf/00059_1399.pdf. (Letöltés: 2015. december 10.)

WALDENFELS, Bernhard 1996. Felelet arra, ami idegen. Egy rezponzív fenomenológia vázlata. Ford. Tengelyi László. *Gond*, 20. sz. 1–17. o. www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html. (Megtekintés: 2015. december 10.)

Bíró Judit az ELTE Társadalomtudományi Karának habilitált egyetemi docense, a Kisebbségsszociológia Tanszék vezetője, a Kisebbségpolitikai MA szakigazgatója. Oktatott és kutatott témái: ember, többség, normativitás.

